

שיעור כד

"ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא" – הוצאת תלמיד ממסגרת תורנית

(בבא בתרא כא ע"א)

מבוא

- א. תקנה לפתיחת מוסדות חינוך ציבוריים
  - ב. קריטריונים להוצאת תלמיד
  1. בשל הישגים לימודיים נמוכים
  2. בשל בעיות חינוכיות
  - ג. הוצאת תלמיד ממוסד חינוכי כלל ארצי המיועד לתלמידים בוגרים
- סיכום

א. תקנה לפתיחת מוסדות חינוך ציבוריים

בגמרא (כא ע"א) מובאת ברייתא המסבירה את השתלשות התקנה לפתיחת מוסדות חינוך ציבוריים:

אמר רבי יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל.¹
שבתחילה, מי שיש לו אב, מלמדו תורה: מי שאין לו אב, לא היה למד. מאי דרשו ביה? "ולמדתם אותם" (דברים יא, יט) – ולמדתם אתם.²

1 המהרש"א (חידושי אגרות כאן) התייחס לביטוי "שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל". הוא ציין לדברי הגמרא (שבת קלח ע"ב): "תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנאמר 'כי לא תשכח מפי זרעו' (דברים לא, כא)", וכתב על כך: "צריך לומר הכא שתשתכח תורה ממי שאין לו אב קאמר".

2 מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, אב בתורה אב בחכמה, עמ' לג-לד, הסביר שתקנת בתי ספר לא נמנית עם תקנות אנשי כנסת הגדולה. היא תוקנה רק לאחר שמת שמעון הצדיק שהיה

התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב, ג). ועדין, מי שיש לו אב, היה מעלו ומלמדו; מי שאין לו, לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותו כבן ט"ז כבן י"ז; ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא³ ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אתו כבן שש כבן שבע.⁴

יהושע בן גמלא לא בא להפקיע את האב מחיובו לדאוג לחינוך בנו. הדרשה המוזכרת "ולמדתם אותם" - ולמדתם אתם, נותרה במקומה.⁵ חידושו של יהושע בן גמלא הוא שיש חובה ציבורית לדאוג לכך שיהיו מוסדות חינוך בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר. מטרת מוסדות אלו היא ללמד תורה גם את מי שאין לו אב, וגם את מי שאביו אינו יודע או אינו יכול (מחוסר זמן, למשל) ללמדו. כשהלימודים נעשים במשותף, הרי שהדבר יעיל הרבה יותר. כך כתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, א, ע"פ שבת קיט ע"ב וסנהדרין יז ע"ב):

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן, מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות. ואם לא הושיבו, מחרימין את העיר. שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

משיירי כנסת הגדולה, בסוף ימי הבית השני על ידי יהושע בן גמלא. וזאת מפני שקודם לכן עוד זכו לגילוי שכינה במקדש כדברי התוספות (סוטה לח ע"א ד"ה הרי) שעל ידי זכות של צדיקי הדור יש ריבוי השראת שכינה במקדש, וברור שעל ידי זה התעלו כל מקומות ישראל. לכן גם מי שלא היה לו אב, מכל מקום משום רוח הקדושה ששרתה בכל ישראל, גם הוא היה מוכן ללמוד אצל מלמדי תינוקות שהיו בכל ישראל, וכפי שהיה בירושלים כאמור בתוס' (כא ע"א ד"ה כי מציון) וכעין זה היה בכל ישראל. ולכן עד שמת שמעון הצדיק לא היה צורך לתקן להביא תינוקות לירושלים.

3 המאירי הוסיף: "בעצת חכמי דורו". מי הוא יהושע בן גמלא, ראה בשיעור כג: "פתיחת מסגרות ללימוד תורה ולקיום מצוות אחרות בבית משותף", בהערה 1.

4 בירושלמי כתובות ח, יא מיוחסת התקנה "שהיה התינוקות הולכין לבית הספר" לשמעון בן שטח. קרבן העדה פירש שתקנתו הייתה כשל יהושע בן גמלא, וייתכן ששניהם תיקנוה יחד, כפי שפירש שם בשירי הקרבן. ייתכן שתקנה זו תוקנה לאחר שינאי המלך הרג את כל חכמי ישראל "והיה העולם משתומם, עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה" (קידושין סו ע"א). ראה עוד: עבודת המלך, רמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ז ד"ה ובאמת; הרב יהודה גרשוני, שיטה מקובצת לפסחים חלק ב עמ' תמ-תמא.

5 כך דרשה הגמרא בקידושין כט ע"ב: "מלמד שהאב מחויב ללמד את בנו תורה". וכן פסק הרמב"ם הל' תלמוד תורה א, א, והטור והשו"ע יו"ד סי' רמה, א.

ב. קריטריונים להוצאת תלמיד

מהם הקריטריונים שלפיהם יהיה מותר להוציא תלמיד ממוסד חינוכי, או שלא לקבלו אליו כלל?⁶

1. בשל הישגים לימודיים נמוכים

לאחר תקנתו של יהושע בן גמלא, האם ובאילו תנאים יש להוציא תלמיד שהישגיו הלימודיים נמוכים? בגמרא (כא ע"א) נאמרה הלכה מפי רב לרב שמואל בר שילת בעקבות תקנת יהושע בן גמלא:

ואמר ליה רב לרב שמואל בר שילת: כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא.⁷ דקארי קארי. דלא קארי, ליהוי צוותא לחבריה.

רש"י הסביר:

ליהוי צוותא לחבריה - אינך זקוק לייסרו יותר מדאי, ולא לסלקו מלפניך. אלא ישב עם האחרים בצוותא וסופו לתת לב.

הוראתו של רב נוגעת לתלמיד שמתקשה בלימודים והישגיו נמוכים. אין צורך לייסרו יותר מדי, ללחוץ עליו או להכותו, וגם לא לסלקו, אלא להושיבו עם חברים וסופו שילמד משהו. מדברי ר' יוסף חביבא (נימוקי יוסף י' ע"ב מדפי הרי"ף) ניתן להבין אחרת:

ודלא קרי, אין לך רשות לסלקו מלפני הספר, אלא ישב בחבורה עם חבריו, וסוף אפשר שיתן ליבו.

הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, שם) הסביר שמרש"י משמע שדברי רב הם בכחינת עצה מה לעשות בתלמיד שמתקשה בלימודים, ואילו מדברי הנמוקי יוסף משמע שזו הוראה שאין להוציא תלמיד שמתקשה בלימודים. הפתרון הוא שהתלמיד המתקשה ישב עם חבריו, מתוך תקווה שלבסוף יבין או יקלוט לפחות משהו.

6 לא נבחין בשיעור זה בין בנים לבנות על אף שיש הבדל בין חובת האב ללמד תורה את בנו לעומת בתו, ויש שדנו אם תקנת יהושע בן גמלא הייתה גם לבנות. בשאלה אם יכול שכן למחות בפתיחת בית ספר לבנות, על פי עקרונות הסוגיה בב"ב כא ע"א, ראה בדברי הרב י"ח זוננפלד, שו"ת שלמת חיים סי' עה, ובשו"ת נצח ישראל סי' יח ס"ק טז, שיכול למחות בפתיחת מוסד לבנות מטעם "קול באשה" ועל זה לא תיקן יהושע בן גמלא תקנתו.

7 בעניין הכאת תלמידים על מנת לדרבנם ללמוד עסקו מחברים רבים, ולא נעסוק בזה.

כך נפסק להלכה (שולחן ערוך יו"ד סי' רמה, ט):

אפילו תינוק שלא מבין, לא יסלקוהו משם, אלא ישב עם האחרים, אולי יבין.

סגנון דבריו של השולחן ערוך נוטה לדברי הנמוקי יוסף אשר הבין את דברי רב כהוראה, שאין להוציא תלמיד בשל הישגים לימודיים נמוכים. הרמב"ם לא הזכיר בהלכה את דבריו של רב, אם כי הלחם משנה (הל' תלמוד תורה ב, ב) ציין את דברי רב בגמרא שם כמקור להלכה. כך כתב הלחם משנה: "ומי שלא ישמע ולא יקרא, יהיה צותא לחבריה, כלומר לפחות יהיה שם בחברתם ויבין מעט ממה שאחרים אומרים". ייתכן אולי לומר שהרמב"ם הבין את דברי רב לרב שמואל בר שילת כפי שרש"י הבינם, שזו עצה והמלצה חינוכית אך לא הלכה מחייבת, וכיון שכך הרמב"ם לא ראה צורך להזכיר בעניין זה דבר. נוסף על כך יש אולי לפרש שעיקר דברי רב לרב שמואל בר שילת הם שאין להוציא כלל תלמיד שמתקשה בלימודיו ממסגרת של בית ספר, אלא יושיבוהו עם חבריו, עם אלה שהם באותה רמת לימוד כמו שלו בבית הספר או בכיתה אחרת או אף בכיתות מיוחדות, טיפוליות וכדו'. המטרה היא לאפשר לו בסיכומו של דבר להשתלב ברמה כזאת או אחרת במסגרת לימודית כלשהי.

כך יובנו דברי הנמוקי יוסף האוסר להוציא תלמיד "מלפני הספר" - היינו ממסגרת של בית ספר כלל, "אלא ישב בחבורה עם חבריו" - היינו עם כאלה שהוא ברמתם, עם יכולת לטפל בהם כראוי וכנדרש, ואז יש סיכוי שהוא ילמד ויתקדם. אין הנמוקי יוסף אוסר להוציא תלמיד שמתקשה בלימודים מבית ספר לבית ספר אחר מתאים יותר או מכיתה לכיתה מתאימה יותר, אלא אוסר להוציא ממסגרת לימודית בכלל. רש"י שראה בדברי רב רק עצה, הדגיש שאין הכרח "לסלקו מלפניך" ולא "מלפני הספר" כלשון הנמוקי יוסף, דהיינו מאותה כיתה שהוא לומד בה, "אלא ישב עם האחרים" ולא "עם חבריו" כלשון הנמוקי יוסף, דהיינו עם כאלה שאולי הם ברמה לימודית גבוהה משלו, אך יש סיכוי שהוא יקלוט משהו. זה רק בגדר עצה, אבל אם ישנן דרכים חלופיות שבהן יוכל התלמיד המתקשה להשתלב טוב יותר במסגרת לימודית - כמו בית ספר אחר, כיתות מקבילות, כיתות מיוחדות טיפוליות וכדו' - אזי יש לעשות כן. יש להוסיף שדקדוק זה בדברי רש"י איננו תואם את אשר כתוב בהוצאת תלמיד הרמב"ן לב"ב (ר' יצחק קרקושא) אשר נקט כדברי רש"י, אך בנקודה זו כתב כנמוקי יוסף. וכך כתב:

אינך זקוק לא ליסרו יותר מדאי ולא לסלקו מלפני הספר, אלא ישב עם האחרים בצוות, וסופו לתת ליבו.

לפי הסבר זה, מחלוקת רש"י והנמוקי יוסף איננה קיצונית כל כך, והעיקרון הנלמד

מדבריהם הוא שלתלמיד המתקשה בלימודים יש למצוא מקום לימודים מתאים שבו יוכל להשתלב בצורה הטובה ביותר מבחינתו.

בין אם נפרש את דברי רב כעצה והמלצה בין אם הם הלכה, נראה שכל זה בתנאי שאכן יש סיכוי כלשהו שהמשך ישיבתו של התלמיד המתקשה בחברתם של התלמידים האחרים יועיל לו, והוא יוכל להבין את הנלמד ברמה כזאת או אחרת וישתלב במסגרת. אך אם הישארותו של התלמיד החלש תגרום נזק לימודי לתלמידים הטובים – באווירה, במוטיבציה וכו', יוכלו להוציא ולסלקו, ולזאת יודה גם הנמוקי יוסף. מה הטעם להשאירו, אם הנזק הכללי רב על התועלת הפרטית שתצמח לאותו תלמיד? דברים ברוח זו נמצאים אצל מספר פוסקים אחרונים. הרב יוסף רזין (שו"ת צפנת פענח, חלק ב סי' יז) נשאל אם מותר להוציא מישיבה תלמידים שאינם בעלי כשרון ואינם שוקדים על התורה כל כך, ולהכניס במקומם תלמידים אחרים טובים מהם? ותשובתו היא: "אי אפשר לסלקם, אם מחזיקים בתורת ה' יתברך". כך פסק גם הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יו"ד ג, סי' עא):

עוד עיקר יש לידע שבל יתייאשו כשרואין שאיזה תלמיד אינו לומד כראוי ואף כשאינו מתנהג כראוי, כי אם אינו מקלקל את האחרים צריכים להחזיקו ולהתגלגל עמו דאולי יתחיל לשמוע ולהיטיב דרכו, ובכל אופן השהיה איזה שנים בישיבה בקרב מורים יראי ה' ובקרב חברים המקשיבים להמורים, ודאי ישפיע גם עליו לכל הפחות במקצת גם על כל ימי חייו... וידוע עובדה דר' פרידא (ערובין נד ע"ב) שעמל להסביר ארבע מאות זמני לתלמיד אחד ולא חס על זמנו ועל טרחתו וקבל שכר היותר גדול שהוא גם על שלא נתייאש, וזה תלוי הרבה במדת הסבלנות שכל מורה צריך להשתדל על עצמו במידה זו ביותר. אבל אם התלמיד מקלקל את אחרים ודאי צריך לסלקו אבל צריך לדון זה בכובד ראש ובעיון רב, כי הוא דיני נפשות.

כך כתב גם הרב יוסף קאפח (רמב"ם הל' תלמוד תורה ב, ב):

אדרבא הנער המרדן לא רק שאינו צוותא לחבריה, אלא אדרבה ממריד את חברו ומקלקל את כל החבורה, וטוב לסלקו אם אי אפשר להכניעו.

על חובת ההשקעה בתלמיד שמתקשה בלימודים, עמד גם הרב יצחק ויס (שו"ת מנחת יצחק, חלק ט סי' קא), אשר נשאל: "בענין הלומד לרבים ויש ביניהם עמי הארץ, אם לחוש שלא יבינו עומק ההלכה ויבואו להתיר לעצמן שלא כהלכה". והשיב שמסקנת הגמרא (חולין קלג ע"ב) היא שאין ללמד תורה "דוקא לתלמיד שאינו הגון, ולא למעט

הבנה... דעל כל פנים, בסתם בני אדם אף שהמה מעוטי הבנה יש עוד מצוה בלמודם, אבל בודאי יש להזהר להסביר אותם שלא יבואו לידי טעות, וכמאמר המשנה הזהירו בדבריכם עפ"י פירוש הפשוט... והעיקר בזה דענינים כאלו תלויים בדעת המלמד לאנוש בינה, לרחק או לקרב, וכונתו תהיה רצוי לשם שמים".

בשל קשיים לימודיים אין להוציא תלמיד ממסגרת, ויש לעשות כל שניתן על מנת לסייע לו להשתלב היטב בלימודים או לעזור לו למצוא במקום אחר את מסגרת הלימודים הטובה ביותר בשבילו, בהתאם ליכולתו וכשרונותיו. על המחנכים והמורים לשקול את התנהלותם כלפי אותו תלמיד שמתקשה בכובד ראש ולשם שמים.

2. בשל בעיות חינוכיות

באילו תנאים יש להוציא תלמיד שהישגיו הלימודיים טובים, אך התנהגותו הדתית והחברתית היא שלילית ומזיקה? בגמרא (חולין קלג ע"א) נאמר:

אמר רב יהודה אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון, נופל בגיהנום, שנאמר: "כל חושך טמון לצפוניו, תאכלהו אש לא נופח ידע שריר באהל" (איוב כ, כו), ואין שריר אלא תלמיד חכם, שנאמר: "ובשרידים אשר ה' קורא" (יואל ג, ה). אמר ר' זירא אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס שנאמר: "כצורר אבן במקומה כן נותן לכסיל כבוד" (משלי כה, ו), וכתוב: "לא נאווה לכסיל תענוג" (משלי יט, י).⁸ "מעדה בגד ביום קרה חמץ על נתר ושר בשירים על לב רע" (משלי כה, כ) - בשונה לתלמיד שאינו הגון.

בגמרא (מכות י ע"א) נאמר:

התלמיד שגלה, מגלין רבו עימו. אמר ר' זעירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון.

מהי הגדרתו של תלמיד שאינו הגון? רש"י (חולין שם ד"ה ירע) כתב: תלמיד רע. מדברי המהרש"א (שם, חדושי אגרות ד"ה כאילו) משמע שתלמיד רע הוא תלמיד שיש לו כוונות רעות בלומדו תורה.⁹ הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ד, א) כתב:

אין מלמדים תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו

8 בביאור ההשוואה לזורק אבן למרקוליס ולנופל בגיהנום, ראה: מהרש"א חולין שם; מהר"ל נתיב התורה, פרק ח.

9 ראה גם: שו"ת חתם סופר ח"ו סי' סו; ערוך השולחן יו"ד סי' רמו, כא.

ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש. אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס שנאמר: "כצורר אבן במרגמה כן ניתן לכסיל כבוד" (משלי כו, ח) ואין כבוד אלא תורה שנאמר "כבוד חכמים ינחלו" (משלי ג, לה).

כך גם נפסק להלכה (טור ושולחן ערוך יו"ד סי' רמו, ז) אם כי בשו"ע לא פירט הגון - במעשיו או תם. מכאן שאין ללמד תלמיד שאיננו מתנהג כראוי. תלמיד שאין ידוע לנו אם התנהגותו טובה או לא, אותו יש ללמד.¹⁰ מסוגיית הגמרא שהובאה לעיל משמע שאין לרב ללמד תלמיד שכזה, אך לא כתוב כיצד יש לנהוג בו. הרמב"ם (שם) ובעקבותיו הטור (שם) לא כתבו שיש להוציאו לגמרי ממסגרת בית הספר אלא מתווים דרך חינוכית כיצד יש לנהוג: טיפול חינוכי מחוץ למסגרת הלימודים המקובלת, ורק לאחר שהתברר שהתלמיד אכן מתנהג כראוי, יש להחזירו למקומו.¹¹ המאירי (אבות א, ב) כתב:

'והעמידו תלמידים הרבה', ולא ידקדקו יותר מדי שלא להושיב בפניהם אלא בעלי תריסין. אלא יסבירו פנים לכל הבא לפניהם, שהעצים הקטנים מדליקין הגדולים. ולא אמרו שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון אלא במי שמידותיו מגונות, שזה בודאי ראוי להרחיקו הרחקה יתירה.¹²

מחד גיסא כותב המאירי שיש ללמד את הכול, גם תלמידים שמתקשים, מאידך גיסא את מי שמידותיו גרועות יש להרחיק. גם ר' יהודה החסיד (ספר חסידים [מרגליות] סי' קפט) כתב:

אם לחכם תלמידים, ואחד עוסק לקנטר את הרב ואת התלמידים חבריו, מוטב

10 כך פירש את המושג "תם" הכסף משנה שם, והלחם משנה שם הוסיף וביאר את מקור ההלכה מהגמרא בברכות כח ע"א. כך גם בפרישה יו"ד סימן רמו ס"ק יז. בבירור רחב יותר בהגדרת המונח "תם" בהקשר זה, ראה: הרב דוד ורנר, "קבלתו והרחקתו של תלמיד מבית המדרש", ניב המדרשה ט (תש"ל), עמ' פח-צז.

11 בלקט יושר חלק ב, יו"ד, עמ' לט ענין ב, סיפר הרב יוסף בן משה ששאל את הרב ישראל איסרלין: "ושאלתי לו, קטן שהולך בדרך לא טובה כגון משכב זכר ועובר על לאו לא תגנוב, אם מותר ללמדו תורה? ואמר הן". לכאורה תשובה זו סותרת את האמור בגמרא וברמב"ם. מהדיר ספר לקט יושר משיב: שייטכן שמדובר בילד קטן, וכן על פי בית הלל באבות דר' נתן ב, ט: "לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקברו לת"ת ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים". ניתן להסביר ששם מדובר על לימוד אישי ולא במסגרת כיתה. את אותו תלמיד שמוציאים מבית המדרש יש ללמד תורה. אף הוא חייב במצווה זו והמאור שבתורה יחזירו למוטב.

12 דברים דומים כתבו גם הרב שמואל די אוזידא במדרש שמואל, הרע"ב והתשב"ץ לאבות א, א.

לגרש את האחד לתקנת האחרים הטובים, שנאמר: "גרש לץ ויצא מדון" (משלי כב, י).

ר' יהודה החסיד והמאירי לא התוו דרך חינוכית כיצד לטפל בתלמיד שאינו הגון. הם קבעו שיש להרחיקו. אך אין הכרח לומר שיש מחלוקת ביניהם לבין הרמב"ם. הרמב"ם אף הוא התנה את חזרתו של התלמיד ללימודים מסודרים בבית המדרש רק לאחר שהתברר שחל שיפור ושינוי משמעותי בהתנהגותו ובמעשיו. אך אם יתברר שמוצו כל הדרכים והאמצעים החינוכיים ולמרות זאת לא חל כל שיפור בהתנהגותו, יודה גם הרמב"ם שאין להכניסו לבית המדרש ועליו להישאר בחוץ. הרמב"ם ציין בדבריו את תחילתו של התהליך שיכול להסתיים בחזרתו של התלמיד לבית המדרש, והמאירי ור' יהודה החסיד ציינו את האפשרות שיש להרחיקו אם הוא נשאר בגדר של אינו הגון. מכאן שאין הכרח להוציא באופן מידי מבית הספר תלמיד שלא נהג בצורה חיובית אלא יש לאפשר ולסייע לו לשוב לדרך חיובית, ואם אין הדבר מועיל אזי יש רשות להוציאו.

דברים ברוח זו מצאנו גם בתקנות קהילות בדורות שונים (הרב שמחה אסף, "מקורות לתולדות החינוך"). בתקנות וינציאה כתוב:

למטרה זו נשתדל לבער את הקוצים מן הכרם, כלומר להרחיק את התלמידים הרעים והבלתי הגונים היכולים להרעיל את התמימים והמנהגים הטובים של אחרים, בזה שנתקן אותם קודם ע"י אזהרות ואח"כ ענשים כפי שימצאו לנחוץ מממוני החברה הקדושה, ובאם אלה לא יפעלו יודיעו המלמדים לממונים שיוציאום וירחיקום מן התלמוד תורה (שם עמ' קד).

כך גם בתקנות מודינא:

אם ימצא בבית מדרשנו תלמיד אשר ינהג בדרך לא טוב, ומקדיח תבשילו ברבים ח"ו, חובה על מעלת הממונים הנדיבים להוכיחו פעמים שלוש עד אשר ישוב מדרכו הרעה ויחזור למוטב, ואם יתמיד לילך בקרי ולתת כתף סוררת, אז יודיעו הדבר למעלת ממונים משרתים, ואז יוכלו יחד לגרשו מבית תלמוד תורה למען לא יניע את לב חבריו מדברי תורה, והנשארים ישמעו ויראו (שם, כרך ב עמ' קעז).

ובתקנות אנקונה:

יש ברשות הפרנסים מתוך הסכם עם ה"ה הששה (הועד) להוציא מתלמוד תורה אותו תלמיד אשר יראה להם כבלתי מתאים (שם עמ' קסח).

ובתקנות גירונא:

אם ימצא בתוך ההסגר תלמיד שאינו הגון ובעל עבירות ועושה מעשים רעים אשר יעשו, יחוייבו מעלת הממונים לגרשו מן ההסגר בלי אחור וכלי עיכוב, ויזכרו כי תלמיד בעל עבירות די הוא ח"ו לאבד תלמידים הרבה, וכבר אמר שלמה: "והוטא אחד יאבד טובה הרבה" (קהלת ט, יב), וכל התלמידים ישמעו ויראו (שם עמ' קס).

כך גם בתקנת פדובה:

הוחלט פה אחד: על מעלת המלמדים לשרש את המנהגים הרעים של תלמידיהם, ללמדם הכנעה, ולהשריש בהם את ההכרה כי אחרי יראת שמים יבוא מורא רבם, כדברי התנא: ומורא רבך כמורא שמים. ואם ימצא עז פנים אשר לא יאבה להכנע יוכיחו מלמדו ואף ישתמש בשוט לעת הצורך. ואם אחרי כל אלה לא יקח מוסר יודיע המלמד למעלת הממונים, אשר להם היכולת לגרש את התלמיד מההסגר ולהרחיקו מתלמוד התורה (שם עמ' קס).

המכנה המשותף לכל תקנות הקהילות הללו הוא שיש להוציא תלמיד שאינו מתנהג כראוי מבחינה חינוכית-דתית, לאחר שמוצו כל הדינים והאזהרות להשיבו למוטב. הסיבה האמיתית שבגללה יש להוציא תלמיד כזה היא החשש שיקלקל תלמידים אחרים בהיותו גורם דומיננטי שלילי ומשפיע לרעה בכיתה ובחברה.

החיד"א (פתח עינים, אבות א, ב) כתב שאם יש חשש שתלמיד יחמיץ אחרים, יש להוציאו מבית המדרש. כך יש להבין גם מתשובת הצפנת פענח שהובאה לעיל. הוא נשאל אם מותר להוציא משיבה תלמידים שאינם בעלי כישרון ואינם שוקדים על התורה כל כך, ולהכניס במקומם תלמידים אחרים טובים מהם, ותשובתו היא: "אי אפשר לסלקם אם מחזיקים בתורת ה' יתברך". מכאן שאם הייתה בעיה ברמתם הרוחנית והדתית, והם אינם מחזיקים בתורת ה', אפשר לסלקם.

כך כתב הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יו"ד סי' עז סעיף ג):

ובדבר ילדים שאמם נתגרשה מבעלה והלכה לגור עם גוי, שמישהו הכניסם לביתו ושלחם לשיבה, הנה הצדק עם מי שהכניסם... אבל כל זה אם אין מזה קלקול לילדים אחרים, דאם יש קלקול חס ושלום לאחרים, אין להניחם ללמוד בהשיבה.¹³

13 לפסק דומה ראה: שו"ת אגרות משה או"ח ב סימן עג. מדבריו של הרב פיינשטיין עולה שסיבת הקלקול אצל אותו תלמיד היא חינוכו בבית, שאינו תואם את המסר החינוכי שהוא מקבל בשיבה

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, חלק א סי' עו), פסק:

תלמיד שמתעצל בלימודו לזה מותר להכותו קצת ולהזהירו, אבל תלמיד שמפריע בתעלוליו למורה ולכיתה, נראה לי שאין כל מקור בהלכה להתיר למורה להכותו. ולכן אין לו אלא לסלקו מהכיתה וחובת חינוכו בענין זה מוטל על הוריו, שלהם הזכות להכותו עד גיל מבוגר.¹⁴

תשובתו עוסקת בהוצאת תלמיד משיעור מסוים שהוא מפריע בו, ואין הוא עוסק בתשובה זו בהוצאתו מהמסגרת בכלל.¹⁵ אך ייתכן שיש ללמוד מכך גם למצב שבו הוא מקלקל ומזיק לאחרים באופן קבוע, וכל הניסיונות להחזירו למוטב לא צלחו, אז יהיה ניתן להוציאו מהמסגרת בכלל.

או בבית הספר, והדבר עלול להשפיע על האחרים. נראה שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי רב פלטי גאון המובא באוצר הגאונים למועד קטן טו ע"א אות ל, אשר הורה שלא למול את בנו של מי שהוחרם, וכן להוציא את בנו מבית הספר. כדבריו פסק הנימוקי יוסף בבבא קמא (לט ע"ב מדפי הרי"ף), וכך פסק גם הרמ"א בשולחן ערוך יורה דעה סי' שלד, ו. גם שם יש מקום לראות את העניין כניגוד למסר החינוכי שהילד מקבל בבית הספר או בישיבה, וכגורם השפעה שלילי על ילדים אחרים. אמנם הרב שלמה לוריא, ים של שלמה בבא קמא פרק י סי' יג, חלק על תשובת רב פלטי גאון, אם כי הוא הסכים שאפשר שלא למול את בנו של המוחרם. ההבדל הוא שבמצוות מילה עיקר המצווה מוטלת על האב והיא כבודו, "אבל בתלמוד תורה של תינוקות שאין לו תשלומין ועליו נאמר: 'אם תעזבני יום, יומים אעזבך', פשיטא ופשיטא דלית טעמא להאי מילתא". הוא ציין שפעם התבקש על ידי חכם אחד וזקן בדורו בעל הוראה להוציא את בני המוחרם מהישיבה, אך לא הסכים לעשות זאת. הט"ז בשו"ע שם בס"ק ג הקשה על היש"ש, והבחין בין ילדים קטנים שאותם ניתן להוציא מבית הספר, לבין ילדים גדולים שאותם אי אפשר. בערוך השולחן שם ס"ק ו כתב שהאפשרות לסלק את בנו של המוחרם מבית הספר נתונה להחלטת בית הדין לפי התועלת והעניין, וכך יישב את שאלות הט"ז על היש"ש. ראה גם בדברי הראי"ה קוק, שו"ת דעת כהן סי' קצג עמ' שעג. יחד עם זאת, ייתכן שאין ללמוד דבר מסוגיית המוחרם לנידוננו, מאחר שיש לראות את הוצאת בן המוחרם מבית הספר כסנקציה בלבד כנגד אביו, ולא מחשש שהדבר יגרום להשפעה שלילית על תלמידים אחרים. ראה לסיכום: פרופ' נחום רקובר, "הוצאת ילד מבי"ס כסנקציה נגד האב", מים מדליו (תשנ"ח), עמ' 49-54.

14 עיין גם בתשובתו בשו"ת עשה לך רב, ו סי' סו. ראה עוד: הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג סימן רפ; הרמ"מ מלובביץ', תשובות וביאורים לשו"ע, עמ' 323.

15 הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חלק יו"ד סימן ל, נשאל גם כן מה ניתן לעשות עם תלמיד שמפריע לאחרים: "הנה ודאי אם במה שלא יוציאוהו יפריע לאחרים אז אין להחזיקו בכיתה ומוכרחים להוציאו. אבל לא שילך ויסתובב בחוץ, אלא או שילך הביתה, או ישב בחדר המנהל וכדומה". ראה גם: הרב י"ח זוננפלד, שו"ת שלמת חיים סי' שנ; הרב יששכר רב גולדשטיין, שו"ת אהל יששכר סי' עג, כתב שניתן להוציא תלמיד שמידותיו רעות רק אם יש סיכוי שיתקבל למקום אחר, ואם לא - יש לשקול ולהתייעץ.

הרב דוד ורנר¹⁶ סיכם:

במיוחד בישיבות התיכוניות שבהם מתחנכים תלמידים רכים בשנים, שעדיין לא הוקבע בלבם אהבת ה' ויראתו, ותפקיד הישיבה הוא לא רק ללמדם תורה, אלא לחנכם לתורה ומצוות ולחזק בהם הכרתם הטהורה ואמונתם התמימה, אין ספק שאותם יחידים בהתנהגותם ובדרכם הלא טובה עלולים להחמיץ את התמימים והישרים ולכן על הרב לסלקם מבית המדרש. כי עיני הרב צריכות להיות מופנות בעיקר כלפי כלל התלמידים הטובים וההגונים אשר רצונם ללמוד תורה נובע ממקור נפשם הטהור, עליהם יש לשמור ואותם יש לחזק, ולהוסיף להם תורה ויראת ה' טהורה.¹⁷

הרב יצחק הוטנר השיב תשובה חריפה מאוד בעניין לרב אברהם יצחק נריה (הרב משה צבי נריה, אפיק בנגב, עמ' 241):

האם יש לסלק ממוסד ילד המקלקל אחרים, כשיודעים אנו שברחוב יתקלקל יותר מאשר בשהותו כאן? תשובה: (בתקיפות) ודאי. אף אם אדע שמחר ילך להתנצר אסלקנו. אין לנו זכות להשתמש בנשמות של שאר הבחורים, כדי להרים את נפש הבחור הזה. "אין אנו בעלי בתים על נשמות השאר". אם איננו מקלקל אחרים אז אף שיהיה הגרוע ביותר לא אסלקנו. אני אטפל בו אדבר אשוחח ארד עמו לכל "הטומאה והגהינום שלו", אך רק אני. אבל אם הדבר פוגע באחרים, כאן אסור להשאירו.

16 "קבלתו והרחקתו של תלמיד מבית המדרש", ניב המדרשיה ט (תשכ"ט), עמ' פח-צז.

17 מאמר זה של הרב ורנר נכתב בעקבות דיון שהתקיים בהנהלת מדרשיית נעם בפרדס חנה באשר למדיניות הרחקת תלמידים. מי שעמד בראש המדרשייה במשך שנים רבות, הרב יהושע יגל, כתב בהקדמה לספרו נתיבות יהושע, חלק ב, שהחזון איש הורה לו שלא להוציא תלמידים מהמדרשייה, ויש לעשות את כל המאמצים על מנת להשאירם. כך הורה החזון איש, אגרות, חלק א אגרת פא: "אחשוב ליותר נכון להתגלגל ולסבול ולקרב בכל מה שאפשר". הרב יגל הרחיב בדבריו הקדמתו שם את העיון בדברי הרמב"ם בהל' תלמוד תורה ד, א, ולפיו תלמיד שאינו הגון אך רוצה לחזור למוטב – אין להוציאו, אך מי שאיננו מוכן לקבל הדרכות ואינו משתף פעולה – אותו יש להוציא. ראה גם בדברי ר"מ באותה תקופה במדרשייה: הרב חיים נפתלין, "קירוב וריחוק", ניב המדרשיה י (תש"ל), עמ' קמט-קנז. אך ראה: הרב יעקב קאפל רייניץ, "האם לגירוש תלמיד מבית הספר – חינוך יקרא?", שמעתין 42 (תשל"ה), עמ' 30-32. ראה עוד: הרב אברהם צוקרמן, שיח רב, בית אל תש"ע, עמ' 119-121, לפיו, אם התלמיד מקולקל והוא עלול להשפיע על בחורים אחרים ללכת בדרכיו, אין ברירה וצריך להוציאו כי יש לשמור על בחורים אחרים.

מכאן שחומרת מעשיו של תלמיד שאינו הגון אשר מחייבת את הוצאתו ממסגרת בית הספר, גדולה מחומרתו של תלמיד שמתקשה בלימודים. אין ללמד תלמיד שאינו הגון מחשש שהוא ישפיע לרעה על תלמידים טובים אחרים.¹⁸ בתלמיד שאינו הגון יש חומרה נוספת והיא שיש איסור לרב ללמד תלמיד שכזה. תלמיד שמעשיו שליליים יכול לעשות אף מעשים חמורים ביותר עד כדי רצח בשגגה ויתחייב גלות, ואז רבו יצטרך לגלות עמו. על כך אמר ר' זירא בגמרא (מכות י ע"א): "מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון".¹⁹

ג. הוצאת תלמיד ממוסד חינוכי כלל ארצי המיועד לתלמידים בוגרים

בגמרא (כא ע"א) מתוארים שני שלבים בתקנת בתי הספר:

- [א] התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז. ומי שרבו כועס עליו מבעט בו ויוצא.²⁰
- [ב] עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

18 הרב שלמה אבינר, רבנו - הרב צבי יהודה הכהן קוק, עמ' 115-116, כתב שהרב צבי יהודה לא הוציא תלמיד מהישיבה אלא אם כן היו לו חסרונות חמורים, ובעיקר אם הוא קלקל או השפיע על תלמידים אחרים לרעה.

19 מחברים נוספים עסקו בסוגיית הוראה לתלמיד שאינו הגון. ראה: הרב ישראל מאיר לאו, "בדין חינוך והוראה לתלמיד שאינו הגון", שו"ת יחל ישראל, חלק א עמ' כה-לא; הרב אפרים טכורש, כתר אפרים, סי' נא; הרב אליקים אלינסון, "הוראת מקצועות הקודש לתלמידים שאינם שומרי מצוות", שמעתין 18 (תשכ"ח), עמ' 34; הרב צבי סלושץ, "קבלת תלמיד שאינו הגון ללימוד בבית הספר", שמעתין 45 (תשל"ז), עמ' 44-47; שמואל גליק, "חינוך לתלמיד שאינו הגון", שמעתין 84 (תשמ"ו), עמ' 54-56. הרב פרופ' נריה גוטל, "הלכת הגינות לתלמיד" באספקלריית הדורות ובמבחן הפסיקה", על דרך האבות - קובץ מאמרים בנושאי תורה וחינוך, אלון שבות: מכללת יעקב הרצוג, תשס"א, עמ' 49-74. יש שעסקו בכך במסגרת השאלה אם מותר להורות וללמד במסגרות חילוניות או רפורמיות. ראה: הרב משולם ראטה, "האם מותר ללמד בבימ"ד לרבנים רפורמים?", שו"ת קול מבשר ח"ב סי' יז; הרב משה דב ולנר, "עריכת חידוני תנ"ך והשתתפות בהם", בצומת התורה והמדינה, חלק ב עמ' 191-194; חיים לשם, "האם מותר לרתיים להורות בבתי ספר ובאוניברסיטאות חילוניים?", מחקרים ועיונים, ת"א תשל"ו, עמ' 138-144; פרופ' אליאב שוחטמן, "שיעורי תורה במוסד חילוני - תשובת הראי"ה קוק זצ"ל", תחומין י (תש"ן), עמ' 245-257; הרב אברהם שרמן, "הוראת תורה לאחים שאינם שומרי תורה ומצוות", תחומין יג (תשנ"ג), עמ' 274-280.

20 בנוסח שבעין יעקב כתוב: "בועט בו". וכך גם בנוסחאות אחרות המובאות בדקדוקי סופרים שם. אין הכוונה שהרב בעט ברגליו בתלמיד, אלא הכוונה שהוא הוציאו מחוץ למסגרת בבושת פנים.

מה היה מעמדם של בתי הספר הללו בפלכים, והאם יהושע בן גמלא ביטל בתקנתו את התקנה הקודמת או הוסיף עליה? במה הועילה תקנת יהושע בן גמלא יותר מתקנת בתי הספר בפלכים?

שתי פרשנויות לייעודה של תקנת יהושע בן גמלא: תוספת מורים ומלמדים, ופתרון בעיית משמעת שהתעוררה עקב כך שמסגרת הלימודים התחילה בגיל מבוגר יחסית. סוגיית הגמרא בבבא בתרא כא ע"א הובאה גם בשאלות רב אחאי גאון (שאלתא קמב). שם מובא השלב הראשון בתקנת בתי הספר: "התקינו שיהיו מלמדי תינוקות יושבין בכל פלך ופלך". לא נזכר שבתי הספר בפלכים נועדו לנערים בני ט"ז-י"ז, וכן לא כתוב שמי שרבו כועס עליו היה מוצא. לא זו אף זו, בשאלות נאמר, בשונה מהגמרא, שהיו מושיבים בפלכים מלמדי תינוקות. בשלב השני, כשתיקן יהושע בן גמלא בתי ספר בכל מקום, לא נאמר בשאלות דבר באשר לגיל שלו מיועדים בתי הספר הללו.

הנצי"ב (העמק שאלה שם אות ג) פירש שההבדל בהצגת תקנת הפלכים ותקנת יהושע בן גמלא בין השאלות לבבלי הוא משמעותי, אם כי כוונתם אחת היא. לדבריו, בשאלות מודגש יותר מאשר בבבלי עיקר התקנה שהוא ריבוי מלמדי תינוקות. השלב הראשוני, עוד לפני תקנת הפלכים, היה שכל מי שיכול היה מעלה את בנו לירושלים ומלמדו שם. אחר כך תיקנו את תקנת הפלכים, ואחר כך תיקן יהושע בן גמלא שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר. מכאן שעיקר תקנת יהושע בן גמלא לפי השאלות היא: "ריבוי המלמדים, וממילא למדנו שכל מה שיתרבו המלמדים יותר טוב". לדבריו, אין השאלות עוסק בגילאי התלמידים אלא בעצם התקנה של ריבוי המורים המלמדים. גם לפי נוסח הגמרא עיקר התקנה היה להרבות מורים מלמדים, אלא שרב יהודה בשם רב ציין בגמרא גם את גיל התלמידים והבעיות שהיו עקב כך. עד תקנת יהושע בן גמלא היו שהתחילו את לימודם רק בגיל מבוגר ט"ז-י"ז. דבר זה גרם לבעיות משמעת, כיון שלא היו רגילים למסגרת של בתי ספר אלא ללימוד עם האבות, ולא הייתה אימת רבם עליהם. דברי הגמרא "ומי שהיו רבו כועס עליו מבעט בו ויוצא" הם תיאור לבעיית המשמעת שהמורים היו נתקלים בשל אי רגילותם של התלמידים למסגרת, ותקנת יהושע בן גמלא נועדה לפתור את הבעיה.²¹

דברים דומים כתב הרב משה פיינשטיין (דברות משה, בבא בתרא, הערה כב, עמ' רנ):

21 על מהלכו של הנצי"ב בסוגיה, ראה: הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק חלק י סי' פד.

כשבאו כשהיו בני ט"ז וי"ז ללמד בהפלך אצל המלמדים, לא קיבלו מרותם, ואם היה רבו כועס עליו, היה מבעט בו ויוצא. שהיה נמצא שאף אלו הרוצים ללמד היטב ולידע דברי התורה בעומקם לאמיתתם, לא היו לומדים היטב מחמת שלא נכנעו למרות הרב, ורק יחידים היו מתגלין בתורה לידע כל התורה כולה בעומקה ולאמיתתה, החשיב יהושע בן גמלא הושבת מלמדים מצרכי העיר, משום שאף להרוב שיוכלו ללמד מאבותיהן, טוב יותר שילמדו אצל מלמדים קבועים מבין שש וכן שבע כדי שיורגלו להיות תחת עול ומרות הרב, שלכן כשיגדלו ויצטרכו ללמוד אצל מלמד גדול בתורה, יהיו נכנעים לקבל העול והמרות מצד שהורגלו לזה.

אפשרות אחרת היא שתקנת יהושע בן גמלא נועדה לפתור בעיית משמעת שהתעוררה בשל העובדה שאין לנערים הבוגרים הללו הרגלי למידה. כך פירש הירושלמי (כא ע"א אות נג):

התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותו כבן שש עשרה וכבן שבע עשרה ומי שהיה רבו כועס עליו, היה מבעט ברבו, ויוצא.

לפי דבריו, הגיל המאוחר שבו התחילו ללמוד היה גורם לכך שתלמידים שהיו כועסים עליהם, היו עוזבים את המסגרת. דהיינו לפיו "היה מבעט ויוצא" אין הכוונה שהרב היה מוציא את התלמיד, אלא שהתלמיד היה עוזב את הרב: "מבעט ברבו". כך מפרש גם המהר"ם (בבא בתרא שם): "הואיל והיה גדול לא היה ציית לרבו, ומיד שהיה רבו כועס עליו, היה מבעט ברבו ויוצא". גם זו בעיה שהתעוררה עקב העובדה שהחלו ללמוד בגיל מאוחר וכיון שכך תיקן יהושע בן גמלא את תקנתו. מתיאור ההשתלשלות של תקנת הפלכים ובעקבותיה תקנת יהושע בן גמלא, עולה שיהושע בן גמלא לא ביטל את תקנת הפלכים אלא תקנתו סייעה לה. וכך כתב הנצי"ב (שאלות שם):

בגמרא הביא רב תקנה שהיה לפני ר' יהושע בן גמלא לפני בני ט"ז וי"ז הינו ישיבות גדולות לתלמוד, וכשהתקין ר' יהושע בן גמלא מלמדי תינוקות בכל עיר, מכל מקום לא ביטל הישיבות הגדולות שהיו עד כה בכל פלך ופלך, דודאי אי אפשר לתקן בכל עיר ועיר מלמדים לתלמוד שיצאו לתכלית הראוי כמו שאפשר בכל פלך ופלך.

באופן זה ביאר הנצי"ב גם את דברי הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ב, א):

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך (ובכל עיר ועיר).²²

על דברי הרמב"ם העיר הנצי"ב:

ולכאורה הוא שפת יתר, בכל עיר ועיר ממילא כל מדינה ופלך בכלל? אלא שכל מקום לכערכה ביכולת להגדיל תורה לשמה. הפלך - כשיבות גדולות לתלמידים בני ט"ז וי"ז, והמדינות (או הערים) - לתלמידים בגיל צעיר.²³

מכאן שהמחויבות של בתי ספר של פלכים ללמד תורה לתלמידים פחותה מהמחויבות של בתי ספר שקמו בעקבות תקנת יהושע בן גמלא. בתי ספר של פלכים הם מוסדות חינוך שמטרתם לגדל תלמידים ברמה ובאיכות גבוהה יותר. עד תקנת יהושע בן גמלא היו מגיעים לבתי הספר הללו תלמידים שלמדו אצל הוריהם, ולאחר תקנת יהושע בן גמלא הגיעו לבתי ספר אלו תלמידים שכבר למדו בבתי ספר מסודרים מגיל צעיר, כבני שש ושבע. תקנת יהושע בן גמלא אמורה לסייע לבתי הספר של הפלכים שלא יהיו בהם בעיות משמעת בשל העובדה שהתלמידים כבר רגילים למסגרת של בית ספר. אך אם בסופו של דבר, גם תלמיד שכבר למד ורגיל למסגרת מגיל צעיר איננו משתלב בבית הספר של פלכים, נראה שרבו יוכל להוציאו.

לא מצינו בגמרא ערעור על עצם הדבר שהוציאו תלמידים מבתי הספר של הפלכים כמו שמצינו בדברי רב לרב שמואל בר שילת (לעיל פרק ב'), אלא ניסיון לפתור או לצמצם את הבעיה כדי שהמעוניינים להמשיך וללמוד לאחר סיומם את בתי הספר שנתקנו על ידי יהושע בן גמלא, יוכלו לעשות זאת לאחר הכשרה והכנה מתאימות. ריבוי המלמדים בערים על ידי יהושע בן גמלא מאפשר הקניית ערכים, חינוך ולימוד בסיסי לכל תלמיד. תקנת הפלכים אינה מחייבת את כולם, והיא אמורה לשמש פתרון

22 הרי"ף (י ע"ב מדפי הרי"ף) לא גרס ו"בכל עיר ועיר", וכן היא הנוסחה בכל כתבי היד של הרמב"ם שהושמטו המילים "עיר ועיר". "מדינה" ברמב"ם הכוונה לעיר, וכפי שכתב הרמב"ם בהל' מגילה א, ד; "ומדינה זו הנקראת כרך... ומדינה זו הנקראת עיר". וכן בפהמ"ש לשקלים א, ג, ובפהמ"ש לסוכה ג, יב. עיין ברמב"ם מהדורת הרב יוסף קאפח אות א.

23 גם מדברי הרב משה פיינשטיין שצוטטו לעיל עולה שתקנת יהושע בן גמלא לא באה לבטל את תקנת הפלכים אלא לסייע לה. כך גם כותב מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא, מנחת אברהם חלק א סימן ה, עמ' כו, שתקנת יהושע בן גמלא ובעקבותיה דברי רב שאין מעבירים תינוק ממקום למקום הם רק באשר לתלמידים צעירים, אבל תלמידים גדולים מעבירים אותם אף לעיר אחרת אם יש מלמד טוב יותר, וגם לפיו תקנת יהושע בן גמלא אינה מבטלת תקנת פלכים. ראה גם: הרב ד"ר אלתר הילביץ, חקרי זמנים, חלק ד עמ' רלב-רנה.

לתלמידים המעוניינים בלימוד נוסף, ברמה גבוהה ובאיכות טובה. דברי הגמרא "ומי שהיה רבו כועס עליו מבעט בו ויוצא" יכולים להתפרש לפי זה גם כתיאור המציאות בשל העובדה שלא הורגלו למסגרת, וגם כהוראה הלכתית האומרת שישנה פחות מחויבות מצד בתי הספר הללו להחזיק תלמיד שמפריע ומזיק. אם הוא מכעיס את רבו, ניתן להוציאו.²⁴

נוסף על כך הרב שניאור זלמן מלאדי (שולחן ערוך הרב, יורה דעה סימן רמה, ג) כתב שתקנת יהושע בן גמלא היא עד גיל שלוש עשרה. בטעם הדבר נראה לומר שהחל מגיל שלוש עשרה חובת תלמוד תורה כבר מוטלת על הנער עצמו וממילא לא שייך בגיל זה להשתמש בתקנת יהושע בן גמלא שנועדה לסייע לאב במצוות תלמוד תורה לבנים. כך ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, א) באשר לחובת האב ללמד את בנו תורה מבחינת הגיל והזמן:

נשים, עבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה,²⁵ אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם.

ושם (הל' ו) כתב:

מאימתי אביו חייב ללמדו תורה? משיתחיל לדבר מלמדו, תורה צוה לנו משה ושמע ישראל ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בריו. ומוליכו אצל מלמד התינוקות.

מאיזה שלב חלה חובת תלמוד תורה על הבן עצמו? הרמב"ם שם (הל' ח) כתב:

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין עשיר בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו.

מדבריו עולה שחובת תלמוד תורה על האדם משנהיה איש וזה גיל שלוש עשרה, וכדברי הרמב"ם (הל' אישות ב, י): "מבן י"ג שנה ומעלה נקרא גדול ונקרא איש".

24 בשו"ת מהריט"ץ החדשות סי' לה כתב שדברי הגמרא בשבת קיט ע"ב שכל עיר שאין בה מלמדי תינוקות מחריבין או מחרימין אותם, אמורים רק על מלמדי תינוקות קטנים, אבל "חלילה חלילה שאמרו על מעינים גדולים... שהתלמידים המעינים אינם נקראים תינוקות של בית רבן".

25 ברמב"ם מהדורת הרב יוסף קאפח השמיט את המילים "וקטנים פטורים מתלמוד תורה", ושם באות י כתב שמשפט זה איננו מופיע בכל כתבי היד, שהרי בסמוך נאמר "אבל קטן" וכו' - להוציא נשים ועבדים שאין חיוב לא עליהם ולא על אחרים להם. אך נראה לומר שזה גופא משמעות הגרסה שלפנינו שבאה להדגיש שקטן פטור מצד עצמו, אך אביו חייב ללמדו, בניגוד לעבדים ולנשים.

את דברי הגמרא (כא ע"א): "ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז", נפרש גם כאן כתיאור עובדה שהייתה מקובלת בעבר לפי תנאי המעבר ממקום למקום. אך העיקרון שבתו הספר בפלכים מטרתם לשרת אוכלוסיית תלמידים בוגרת שמעוניינים בלימוד ברמה גבוהה ובהיקף רחב, נראה שנותר בעינו, אף אם נוריד את גיל התלמידים הבאים ללמוד שם מתחת לגיל שש עשרה שבע עשרה. תלמיד שהוצא ממסגרת בית ספר כשהוא גדול מגיל שלוש עשרה, חובת תלמוד תורה חלה עליו ולא על אביו. זאת בניגוד למקרים שעסקנו בהם לעיל, שבהם הוצא תלמיד מבית ספר בגיל צעיר ואז חובת החינוך חוזרת להיות מוטלת על הוריו.

סיכום

- א. על רשויות הציבור מוטלת חובה להקים מסגרות חינוכיות מתאימות לבני גיל שונים, במקומות מגוריהם ומחוץ להם.
- ב. תלמיד המתקשה בלימודים וכן תלמיד בעייתי מבחינה התנהגותית - דתית וחברתית, יש לעשות כל שניתן על מנת שלא ייפלט מהמסגרת.
- ג. אם הישארותם במסגרות המקובלות פוגעת בתלמידים אחרים ומזיקה להם, אזי יש להוציאם. כשאין ברירה אלא לנקוט צעד שכזה, יש לעשות זאת לאחר שיקול דעת מעמיק. במקרה כזה, הדאגה לחינוכו בגיל צעיר חוזרת להיות מוטלת על אביו, ובגיל מבוגר - על עצמו. במקביל יש לעשות כל מה שניתן לסייע ולעזור לתלמיד ולהוריו למצוא את המסגרת שתתאים לו.